

Юзікова Н.С.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

УДК 343.9:343.77

DOI 10.32782/2663-5666.2023.4.10

ВТРАТА СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕЧНОСТІ ВЧИНЕНОГО ЗЛОЧИНУ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Вступ. Згідно з Конституцією України (ст. 14), земля вважається ключовим національним ресурсом, який перебуває під особливою охороною держави. Відповідно до конституційних норм, земля є майном українського народу. Захист земель тісно пов'язаний із забезпеченням екологічної безпеки всього природного середовища. Визначення суспільної небезпеки злочину відбувається у двох аспектах: законодавчому та практичному. Законодавча оцінка суспільної небезпеки виникає, коли законодавство визначає певні дії як загрозові для суспільства, тоді як практична оцінка здійснюється правоохоронцями під час розгляду конкретних кримінальних справ. Колективна суспільна свідомість, відображена у законодавстві, враховує наслідки дій для суспільства, їх шкідливість та ризик завдання шкоди, і відповідно забороняє або дозволяє ці дії в залежності від їхнього впливу. Суспільна небезпека злочинів є складним явищем, яке має кілька аспектів. Залежно від конкретного типу злочину і умов його вчинення, ця небезпека має дві основні складові: характер та ступінь. Характер суспільної небезпеки забруднення або пошкодження земель полягає у спробі завдати шкоди природному стану землі, що є важливою складовою екологічної безпеки. Погіршення якості земель, особливо сільськогосподарських угідь, може негативно вплинути на здоров'я людей та екологічну рівновагу середовища. Значний обсяг звільнень від кримінальної відповідальності до певної міри зменшує значення самої форми відповідальності перед законом. Це може призвести до забуття принципу невідворотності кримінальної відповідальності та виправдовує появу радикальних пропозицій, наприклад, щодо заміни передбачених Кримінальним кодексом України видів звільнення від кримінальної відповідальності аналогічними звільненнями від покарання. Саме тому у статті буде проаналізовано, як особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності у зв'яз-

ку зі зміною обстановки, враховуючи втрату суспільної небезпечності вчиненого злочину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Детальна наукова розробка проблем кримінально-правової політики України, в тому числі кримінально-правового реагування на злочини у сфері земельних відносин була висвітлена у багатьох працях відомих науковців: Дагель П. С., Фефелов П. О., Гальперін І. М., Злобін Г. О., Коробєєв О. І., Келина С. Г., Кудрявцев В. М., та інші. Також звертають на себе увагу нароби наступних авторів: Бауліна Ю. В., Головка Л. В., Дудорова О. О., Навроцького В. О., Антонова А. Д., Готіна О. М., Фріса П. Л., Лопашенко Н. О., Митрофанова А. А., Плаксіної Т. О., та інші.

Мета статті полягає у аналізі та уточненні процесу втрати суспільної небезпечності щодо злочинів у сфері земельних відносин. Стаття спрямована на розгляд підходів та критеріїв, за якими суди приймають рішення про звільнення осіб від кримінальної відповідальності через втрату суспільної небезпечності їхніх дій. Вона пропонує докладний аналіз факторів, що впливають на цей процес та розкриває об'єктивні та суб'єктивні аспекти, які враховуються при такому розгляді. Крім того, стаття прагне висвітлити роль статті 48 Кримінального кодексу України у контексті втрати суспільної небезпечності вчиненого злочину в сфері земельних відносин та її вплив на рішення судів.

Виклад основного матеріалу. Однією з головних причин криміналізації є оцінка великої небезпеки та характеру діяння для суспільства, яку враховує громадська думка, визнаючи певні вчинки злочинними ще до втручання законодавця. Література зазначає, що на ступінь суспільної небезпеки злочину впливають такі фактори: 1) мотиви особи; 2) характеристики складу злочину; 3) реалізація злочинного наміру; 4) роль особи у злочині; 5) особливості часу, місця та методу скоєння тощо [8]. До цього списку варто додати значення об'єкта захи-

сту в кримінальному законодавстві. Наприклад, у Конституції України (ст. 14) земля визнається основним національним надбанням, під особливою охороною держави [2, с. 12]. Охорона земель тісно пов'язана із загальною екологічною безпекою [3]. Іноді, крім суспільної небезпеки вчинку, враховують інші фактори, що вимагають регулювання кримінально-правовими заходами, такі як загальні закономірності у суспільстві, соціальні наслідки покарання, матеріальні ресурси, необхідні для втілення кримінального заходу та деякі інші.

За висловлюванням Л. В. Головка, відмова від кримінальної відповідальності є альтернативним методом реакції держави на злочин. Ця реакція відрізняється від традиційної «злочин – покарання», на якій базується класичне кримінальне право.

У половині випадків, що стосуються проваджень у справах за статтею 197-1 Кримінального кодексу України, виявлена тенденція до звільнення від кримінальної відповідальності [4]. Суди ігнорують той факт, що кримінальна відповідальність застосовується лише до найбільш соціально небезпечних форм самовільного зайняття землі. Внесення статті 197-1 до Кримінального кодексу України було спрямовано на посилення відповідальності за порушення земельного законодавства. Однак порушники рідко несуть навіть адміністративну відповідальність.

Значна частина осіб, чий вчинок був кваліфікований за статтею 197-1 Кримінального кодексу України, була звільнена від кримінальної відповідальності через зміну ситуації, зокрема на підставі статті 48 зазначеного кодексу [6, с. 64]. Ця стаття передбачає дві основні підстави для звільнення від кримінальної відповідальності: 1) зміну суспільної небезпеки вчиненого злочину внаслідок зміни обставин; 2) втрату суспільної небезпеки внаслідок зміни обставин особи, яка вчинила злочин. Хоча діяння залишається злочинним згідно типової правової оцінки, стаття 48 КК України враховує, що кримінальна відповідальність не може залежати лише від самого вчинку, а також від розслідування та судового розгляду справи. Навіть якщо вчинене діяння мало ознаки злочину під час його вчинення, це не виключає можливості звільнення особи від відповідальності за статтею 48 КК України, оскільки сам кримінальний закон залишається незмінним. Стаття 48 КК України розглядає ситуації, коли суспільна небезпека вчиненого діяння зменшується з часом через

зміни в суспільстві, наприклад, скасування надзвичайного стану чи зміни у системі управління. Ці масштабні зміни зазвичай передують рішенням законодавця про декриміналізацію певних дій.

Зміна обставин може охоплювати як всю країну, так і конкретні території, місцевості, підприємства, установи чи організації. Певні зміни у мікросоціальному середовищі можуть «позбавляти» діяння відповідності суспільній небезпеці, яку воно спричинило, і врешті-решт позбавляти загальної суспільної небезпечності злочину.

Ю. В. Баулін розрізняє два типи змін, пов'язаних із втратою суспільної небезпечності: локальну, яка виникає внаслідок змін у конкретному злочині, та масштабну в межах країни, що стосується втрати суспільної небезпечності певного виду злочинів [1]. Остання впливає з глобальних змін у країні, які, хоча й впливають на суспільну небезпечність злочину, поки що не відображені у законодавстві. П. Л. Фріс розглядає два способи втрати суспільної небезпечності: перший пов'язаний з локальними змінами, що не впливають на законодавство, тоді як другий – змінами національного масштабу, які ще не відображені у законодавстві через динаміку соціально-політичних процесів [7]. Ця остання ситуація часто передують рішенням законодавця про декриміналізацію певних дій, коли використання статті 48 КК України є формою оперативного реагування до внесення відповідних змін у законодавство.

Суди в основному спираються на три основні аргументи, коли вони приймають рішення про втрату суспільної небезпеки дії [5, с. 840]: 1) наявність або намір винної особи отримати право на землю відповідно до закону (наприклад, Рішення Дніпровського районного суду м. Києва від 02.02.2023, де ОСОБА_1 обвинувачувався у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 277 Кримінального кодексу України, тобто у самовільному зайнятті земельної ділянки без мети її використання. Вирок суду зазначив, що Обвинуваченого ОСОБА_1 визнати невинуватим у вчиненні кримінального правопорушення та звільнити від кримінальної відповідальності за втратою суспільної небезпечності вчиненого діяння, на підставі ст. 48 КК України. Суд обґрунтував своє рішення тим, що згідно з матеріалами справи, ОСОБА_1 у 2022 році самовільно зайняв земельну ділянку площею 0,02 га, однак, у 2023 році ОСОБА_1 отримав дозвіл на встановлення споруди

на даній земельній ділянці. Суд встановив, що вчинене ОСОБА_1 діяння перестало бути суспільно небезпечним, оскільки на даний час земельна ділянка використовується за призначенням, а саме для будівництва споруди. Крім того, ОСОБА_1 відшкодував шкоду, завдану державі, у розмірі 2000 грн. На підставі викладеного суд дійшов висновку про необхідність звільнення ОСОБА_1 від кримінальної відповідальності за втратою суспільної небезпечності вчиненого діяння); 2) компенсація завданих збитків від самовільного зайняття земельної ділянки (наприклад, згідно з матеріалами справи, ОСОБА_1 у 2022 році самовільно зайняв земельну ділянку. На цій земельній ділянці ОСОБА_1 встановив кіоск для торгівлі продуктами харчування. Кіоск був демонтований власником. Суд встановив, що вчинене ОСОБА_1 діяння перестало бути суспільно небезпечним, оскільки кіоск, встановлений на земельній ділянці, був демонтований та була відшкодована шкода); і 3) попередні випадки, коли суди виправдовували свої рішення лише тим, що винна особа добровільно звільнила самовільно зайняту земельну ділянку (наприклад, Суд вирішив, що діяння Особи втратило свою суспільну небезпечність через добровільне відмовлення від земельної ділянки, яке виявилось у видаленні огорожувальних структур та зупиненні незаконного продажу сільськогосподарської продукції).

Обставини, які враховуються лише для індивідуалізації кримінальної відповідальності (наприклад, відсутність судимості чи визнання вини) або лише вчинення злочину невеликої чи середньої тяжкості вперше, з посиланням на втрату суспільної безпеки, без детального уточнення, визначають час застосування статті 48. Практика застосування статті 48 Конституції України явно не спонукає до дотримання закону, оскільки в найгіршому випадку для осіб, які самовільно займають земельні ділянки, може виникнути лише необхідність укласти відповідний договір і внести плату за оренду за користування цією ділянкою або повернути її, не понесши жодних покарань за вчинені дії. Навіть якщо в юридичних джерелах стверджується, що кримінальне право не повинно перетворюватися на систему «нагородження» або «заохочення» щодо осіб, які самовільно займають землю.

У контексті застосування статті 48 Кримінального кодексу України в зв'язку з втратою особою суспільної безпеки, важливим є підкреслити правову позицію Верховного Суду, який підкреслює, що збереження суспільної

небезпечності вчиненого злочину на момент розгляду справи у суді не заважає застосуванню статті 48 КК України. Навіть у випадку, коли змінюється обставина, і особа, що вчинила злочин, перестала бути суспільно небезпечною (наприклад, вчинення злочину вперше у неповнолітньому віці (відповідно до ч. 1 ст. 186 та ст. 198 КК України)).

Коли особа змінила своє місце проживання, зокрема виїхала за кордон, щоб уникнути відповідальності перед судом і ухилення від правосуддя, або перебуває в установі відбуття покарань за інший злочин, це не розглядається як зміна обставин відповідно до статті 48 Кримінального кодексу України. Вважається, що лише після ретельного аналізу обставин життєдіяльності людини та їх впливу на її поведінку можна прийти до висновку, що людина перестала бути суспільно небезпечною. Наприклад, призов на строкову військову службу; зміна місця проживання та зміна зв'язків з кримінальним середовищем, які могли бути пов'язані з вчиненням злочинів; звільнення з роботи, яка спонукала до злочину; початок роботи для раніше безробітних; тяжка хвороба або нещасний випадок, який призвів до інвалідності; вступ до конфіденційної співпраці з правоохоронними органами; покращення сімейних стосунків, все це може бути факторами зміни зовнішньої обстановки.

Суди часто враховують такі обставини, як позитивне місце проживання, відсутність судимості, зайняття корисною суспільною працею, відшкодування завданих збитків, повернення земельної ділянки до попереднього стану, отримання прав на земельну ділянку, щире каяття та сприяння органам досудового розслідування у справах, де особи звільняються від кримінальної відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки чи будівництво за ст. 48 КК. Важливо зауважити, що більшість цих обставин є суб'єктивними. З іншого боку, зміна обставин стосується об'єктивних причин для звільнення від кримінальної відповідальності в кримінально-правовій науці. У контексті статті 48 Кримінального кодексу України посилання на такі позитивні дії після вчинення злочину, як відшкодування збитків, сприяння в розкритті злочинів чи виразне каяття, загалом є неадекватним. Це очевидно, що зміна обставин, як об'єктивна підстава для звільнення від кримінальної відповідальності, не залежить від волі особи після вчинення злочину. У цьому висновку враховується етимологія поняття «обстави-

ни», яке означає «сукупність обставин, за яких щось відбувається». Стаття 48 говорить про зміну обставин, які можуть бути як об'єктивними, так і суб'єктивними (залежними від волі людини), але в будь-якому випадку вони є зовнішніми причинами, які призводять до того, що людина втрачає суспільну безпеку.

Висновки. Отже, оцінка великої небезпеки та характеру діяння для суспільства є однією з головних причин криміналізації. Громадська думка може визнати деякі вчинки злочинними ще до втручання законодавця. Фактори, які впливають на ступінь суспільної небезпеки злочину, включають мотиви особи, характеристики злочину, реалізацію злочинного наміру, роль особи у злочині, а також час, місце та метод скоєння. Відмова від кримінальної відповідальності розглядається як альтернативний метод реакції держави на злочин. Ця реакція відрізняється від традиційної «злочин — покарання». Стаття 48 Кримінального кодексу України передбачає дві основні підстави для звільнення від кримінальної відповідальності: зміну суспільної небезпеки внаслідок зміни обставин та втрату суспільної небезпечності внаслідок зміни обставин особи, яка вчинила злочин. Зміна обставин може охоплювати різні рівні – від конкретного злочину до широкомасштабних змін національного масштабу, які можуть вплинути на суспільну безпеку злочинців. Стаття 48 КК України враховує, що кримінальна відповідальність не може залежати лише від самого вчинку, а також від розслідування та судового розгляду справи. Головні аргументи судів у таких справах полягають у трьох основних підставах: наявності законних прав на землю, компенсації завданих збитків та добровільного звільнення винної особи від самовільно зайнятої землі. Суди детально аналізують обставини, такі як отримання прав на земельну ділянку, компенсація завданих збитків чи звільнення

землі. Проте, практика вказує на те, що деякі обставини, які згадуються як підстави для втрати суспільної безпеки, можуть бути суб'єктивними та важко перевіритися судом. Це може включати в себе фактори, які змінюються після вчинення злочину, але є об'єктивними, такі як місце проживання чи зміни в соціальних зв'язках. Істотно важливим є розуміння різниці між суб'єктивними та об'єктивними обставинами у контексті застосування статті 48 Кримінального кодексу. Основний аспект полягає у визначенні об'єктивних причин, які призводять до втрати суспільної безпеки, незалежно від волі особи після вчинення злочину. Це важливо для забезпечення рівності та правосуддя при розгляді таких справ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 185.
2. Вівчаренко О. А. Правова охорона земель України: Автореф. дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.06 / О. А. Вівчаренко. Київ, 2013. 36 с.
3. Земельний кодекс України : Закон від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
5. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія / Р. О. Мовчан; передмова д-ра юрид. наук, проф., заслуженого діяча науки і техніки України О. О. Дудорова. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 1152 с.
6. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація. Одеса : Вид-во Одеського юридичного інституту НУВС, 2004. 132 с.
7. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2005. С. 347.
8. Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земельних ресурсів в Україні: теоретико-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2019. С. 402.

Юзікова Н.С. ВТРАТА СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕЧНОСТІ ВЧИНЕНОГО ЗЛОЧИНУ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

У статті розглядається інститут втрати суспільної небезпечності вчиненого злочину у сфері земельних відносин, а також аспекти, пов'язані з втратою суспільної небезпечності у злочинах, пов'язаних із порушенням законодавства у сфері земельних відносин. Вона проаналізована через призму юридичних та екологічних вимірів, висвітлюючи ключові моменти, які впливають на зменшення загрози для суспільства при вчиненні злочину в цій сфері. Кримінальна відповідальність на сьогоднішній день є найбільш ефективним юридичним засобом захисту земель від злочинних порушень. Це можливо лише в тому випадку, якщо існує відповідна кримінально-правова норма, яка визначає основні об'єктивні та суб'єктивні характеристики діяння в чинному законодавстві про кримінальну відповідальність. Стаття зазначає, що втрата суспільної небезпечності вчиненого злочину є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, коли злочин вже не становить небезпеки для суспільства і надає перелік таких обставин на конкретних прикладах. Автор виявляє чинники, які можуть спричинити втрату суспільної небезпечності від певних правопорушень,

запропоновуючи конкретні підходи до регулювання цієї проблеми на рівні законодавства. Стаття розкриває обставини, які свідчать про можливість звільнення її особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки за конкретних відповідних підстав. Аналізуючи важливі аспекти цієї теми, стаття спрямована на розуміння механізмів, які можуть впливати на зміну характеристик злочину в контексті земельних відносин та вироблення ефективних заходів правового регулювання для забезпечення суспільної безпеки.

Ключові слова: земля, земельні відносини, структура злочинності, кримінальна відповідальність, суспільна небезпечність.

Yuzikova N.S. LOSS OF PUBLIC DANGER OF THE COMMITTED CRIME IN THE FIELD OF LAND RELATIONS

The article examines the institute of loss of public danger of a crime committed in the field of land relations, as well as aspects related to the loss of public danger in crimes related to violation of legislation in the field of land relations. It is analyzed through the prism of legal and environmental dimensions, highlighting the key points that affect the reduction of the threat to society when a crime is committed in this area. Criminal liability is currently the most effective legal means of protecting land from criminal violations. This is possible only if there is a relevant criminal law provision which defines the main objective and subjective characteristics of an act in the current legislation on criminal liability. The article notes that the loss of social danger of a crime is the basis for exemption from criminal liability in cases where the crime no longer poses a danger to society and provides a list of such circumstances with specific examples. The author identifies the factors which may cause the loss of public danger from certain offenses, and proposes specific approaches to regulating this issue at the legislative level. The article reveals the circumstances which indicate the possibility of exemption of a person from criminal liability due to changes in the situation on specific relevant grounds. By analyzing important aspects of this topic, the article aims at understanding the mechanisms which may affect the change in the characteristics of a crime in the context of land relations and at developing effective legal regulation measures to ensure public safety.

Key words: land, land relations, crime structure, criminal liability, public danger.